

Colecția:

CLASICI AI FILOSOFIEI POLITICE

Coordonator:

VERONICA LAZĂR

© TACT, 2022, pentru versiunea în limba română

Copertă: Nicolas Guérard (1648?-1719), *L'homme de village. Né pour la peine*,
gravură din colecția Bibliotecii Naționale a Franței

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES

Discurs despre economia politică / Jean-Jacques Rousseau ;
trad. și introd.: Veronica Lazăr - Cluj-Napoca: Tact, 2022

ISBN: 978-606-9039-18-2

I. Lazăr, Veronica filologie (trad. ; pref.)

330

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Discurs despre economia politică

Traducere, note și studiu introductiv de
VERONICA LAZĂR

TACT
EDITURA

Despre economia politică a Luminilor

- Catherine Larrère, *L'Invention de l'économie au XVIIIe siècle: Du droit naturel à la physiocratie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1992.
- Istvan Hont, „The early Enlightenment debate on commerce and luxury”, in Mark Goldie și Robert Wokler (coord.), *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, p. 377-418.
- Istvan Hont și Michael Ignatieff (coord.), *Wealth and Virtue: The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
- J. G. A. Pocock, *Virtue, Commerce and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
- John Shovlin, *The Political Economy of Virtue: Luxury, Patriotism, and the Origins of the French Revolution*, Ithaca – London, Cornell University Press, 2006.
- Paul Cheney, *Cul de Sac: Patrimony, Capitalism, and Slavery in French Saint-Domingue*, Chicago, University of Chicago Press, 2017.
- Paul Cheney, *Revolutionary Commerce: Globalization and the French Monarchy*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2010.
- Philippe Steiner, *La „science nouvelle” de l'économie politique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1998.
- Simone Meyssonier, *La Balance et l'Horloge: La genèse de la pensée libérale en France au XVIIIe siècle*, Paris, Éditions de la Passion, 1989.
- Steven L. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy in the Reign of Louis XV*, second edition, foreword by Sophus A. Reinert, London – New York, Anthem Press, 2015.

Cuprins

Notă asupra ediției.....	5
Notă terminologică.....	5
<i>Discursul despre economia politică: ideile economice ale lui Rousseau și nașterea economiei politice în Iluminism (studiu introductiv de Veronica Lazăr).....</i>	<i>7</i>
1. <i>Discursul despre economia politică între scrierile economice și politice ale lui Rousseau.....</i>	<i>13</i>
2. <i>Structura, obiectul și principalele teze ale Discursului despre economia politică.....</i>	<i>24</i>
3. <i>Economia statului și economia domestică.....</i>	<i>31</i>
4. <i>Ambivalențele proprietății și supranumerarii.....</i>	<i>40</i>
5. <i>Redefinirea binelui comun și dezbaterea despre lux. Rousseau împotriva dezvoltării.....</i>	<i>50</i>
6. <i>Munca necesară: o filosofie a necesității și plăcerii.....</i>	<i>63</i>
7. <i>Dependență și independență.....</i>	<i>69</i>
8. <i>Urban și rural, piețele și economia monetizată.....</i>	<i>71</i>
9. <i>Fiscalitate, rezistență fiscală și privilegiu în Vechiul Regim.....</i>	<i>78</i>
10. <i>Educația și constituirea socială a afectivității cetățenești.....</i>	<i>86</i>
<i>Discurs despre economia politică.....</i>	<i>93</i>
<i>I.....</i>	<i>105</i>
<i>II.....</i>	<i>112</i>
<i>III.....</i>	<i>127</i>
Sugestii de lectură.....	151

***Discursul despre economia politică:
ideile economice ale lui Rousseau și
nașterea economiei politice în Iluminism****

„Demonul proprietății infectează tot ce atinge.”

(*Emil sau despre educație*, cartea a IV-a)

„Dreptul de proprietate e cel mai sacru dintre toate drepturile cetățenești și chiar mai important, în anumite privințe, decât libertatea însăși.”

(*Discursul despre economia politică*)

Începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, în Europa Vestică se produc o serie de turnuri și de inovații intelectuale radicale, care vor influența și alimenta apariția științelor sociale, niște decenii mai târziu. Încep acum să se formeze reprezentările moderne despre *societate* ca entitate distinctă atât de sfera politicului, cât și de cea a religiei, despre *cultură* – în dublul ei sens, antropologic și patrimonial –, despre *evoluția istorică* în etape a statelor și popoarelor, despre *civilizații* și, nu în ultimul rând, despre *dezvoltarea economică* continuă și indefinită a națiunilor. Literatura etnografică și cea istorică, disponibile din abundență, sunt montate în investigații comparative care permit

* Mulțumiri speciale lui Jorge del Arco Ortiz, Natalia Buiier, Grigore Vida, Andrei State, Claudiu Gaiu, Alina Cucu, Dana Domșodi.

estimarea a ce anume din lumea oamenilor e cultural, variabil și circumstanțial și ce esențial și inalterabil, iar explicațiile în termeni sociali și culturali câștigă încet teren în dauna celor care fac apel la natură ori la diverse principii anistorice. În ce privește trăsăturile și comportamentele indivizilor din societate, ele încep să fie puse în legătură cu educația, habitusul, cu rutinele profesionale și corporale, cu circumstanțele locale, în vreme ce, la diverși autori, popoarele apar tot mai mult ca populații apte să fie descrise, numărate, măsurate și administrate.

În această perioadă, între politic și economic, raporturile se redesenează, fără să se destindă ori destrame: *Discursul despre economia politică*¹ al lui Rousseau inaugurează practic un deceniu al exploziei, în Franța, Scoția, în statele italiene și în cele germane, a literaturii economice, în care economia e concepută, de la caz la caz, ca parte sau formă, condiție sau instrument, critică sau, dimpotrivă, prelungire a guvernării politice.

În noiembrie 1755, când apare textul lui Rousseau în volumul al V-lea al *Enciclopediei*, fiziocrații n-au făcut încă prima mutare, prin marile articole ale lui François Quesnay, „Fermiers” și „Grains”, publicate în următoarele două volume ale *Enciclopediei*, iar ideile lor vor ajunge la maturitate abia în 1763, cu *Filosofia rurală* a lui Quesnay și Mirabeau, în a cărei introducere se face pentru prima oară referire la economia politică ca la o știință. Scrierea lui Cantillon din 1730, *Essai sur la nature du commerce en général*, a apărut la Londra în urmă cu câteva luni și așteaptă să facă carieră devenind una dintre cele mai influente cărți de teorie economică.² Prima parte din *L'Ami des hommes, ou Traité de la population* a lui Mirabeau, operă profund influențată de

Cantillon și care se va bucura de un enorm succes, va fi lansată în 1756. În Franța însă, unde publicistica economică ia avânt încă de la începutul deceniului³, e deja sesizabil interesul – venit pe filieră engleză – pentru problematicile aritmeticii politice, iar în scrierile iluminiștilor scoțieni, chestiunile economice se vor încrucișa foarte curând cu preocupările etnografice, cu speculațiile despre civilizație și civilizare, evoluția istorică, colonialism, și vor modela scheletul și mușchii marilor scrieri ale istoriei globale. Dezvoltarea economică a națiunilor, privită pentru prima oară ca sistematică, ireversibilă și potențial nelimitată, va deveni în operele lor unul dintre resorturile principale ale istoriei.

DEP e conceput deci puțin în amonte față de acest torent de idei economice și politice noi, însă Rousseau anticipează critic aici câteva tendințe incipiente ale teoriilor economice, anumite concepții despre funcția economiei în stat, importanța pe care e pe cale s-o capete dezvoltarea, precum și niște premise filosofice privind natura umană și comportamentul uman în societate, care, consideră el, însoțesc cel mai adesea aceste teorii.

Apărut în 1755 sub titlul „Economie ou Œconomie (Morale⁴ et Politique)” și republicat separat în 1758 ca *Discours sur*

³ În anumite cercuri publicistice ori comerciale apropiate de aparatul guvernamental se dezvoltă un discurs economic al praxisului – *Le Journal œconomique* e preocupat de „*le sage ménagement*” al gospodăriei ori al statului, ceea ce Rousseau va desemna drept „accepția vulgară a termenului de economie” (Jean-Jacques Rousseau, *Œuvres complètes*, vol. III, édition publiée sous la direction de Bernard Gagnebin et Marcel Raymond, Paris, Gallimard/Bibliothèque de la Pléiade, 1964 p. 266) – sau un discurs al teoriei protoliberală; vezi, de pildă, despre aceste chestiuni, introducerea lui Philippe Steiner, *La „science nouvelle” de l'économie politique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1998.

⁴ Termenul *moral* – din expresia „*corps moral et politique*” – trimite la dimensiunea sa convențională. În general, în scrierile epocii, o schemă binară opune acest termen – care nu are valoarea normativă din limbile moderne, ci desemnează caracterul *moral* al unui lucru, adică definit de relațiile interumane, sociale – caracterelor fizice, naturalului. Or, după cum declară Rousseau în *Emil* (vezi Jean-Jacques Rousseau, *Œuvres complètes*, vol. IV, édition publiée sous la direction de Bernard Gagnebin et Marcel Raymond, Paris, Gallimard/

¹ La care mă voi referi în cele ce urmează prin prescurtarea *DEP*.

² Opera lui Cantillon e, în termenii istoricului gândirii economice Anthony Brewer, prima „încercare de-a înțelege economia ca un sistem integrat, ținut laolaltă de schimburile de piață” (Anthony Brewer, *The Making of the Classical Theory of Economic Growth*, London, Routledge, 2010, p. 5).

*l'économie politique*⁵, articolul îi fusese comandat cel mai probabil lui Rousseau de către Diderot, care însă, nemulțumit, pare-se⁶, de fondul lui excesiv de speculativ și de concentrarea asupra unor chestiuni ce i se păreau marginale, va solicita și

Bibliothèque de la Pléiade, 1969, p. 495), una dintre principalele erori ale filosofilor cu care e contemporan e confuzia între cauzele morale și cele fizice, iar o alta e tendința reducionista-naturalistă dogmatică ce supune schemelor de inteligibilitate ale filosofiei naturale întregul câmp al cunoașterii, inclusiv antropologia, morala, politica și economia; vezi Blaise Bachofen, *La condition de la liberté: Rousseau, critique des raisons politiques*, Paris, Payot, 2002, p. 28.

O bună parte din critica pe care o aduce Rousseau teoriilor moderne ale dreptului natural, ca de altfel și modul în care investighează el sursele inegalității și opresiunii din societățile moderne au la bază o viziune antinaturalistă. Practic, Rousseau restituie autonomia factorilor morali – care sunt, cel mai adesea, nu mai puțin constrângători decât cei naturali – și creează, în locul unui materialism naturalist, un materialism al socialului și al unei naturi de ordinul doi – nu natura originală pierdută pentru totdeauna, ci o natură umană recreată, parțial denaturată, reorientată, modelată în virtutea plasticității fundamentale a umanului.

⁵ Bruno Bernardi, „Introduction”, in Jean-Jacques Rousseau, *Discours sur l'économie politique*, édition, introduction et commentaire sous la direction de B. Bernardi, Paris, Vrin, 2002. Bernardi observă că Rousseau însuși nu folosește în text formula „economie politică”, cu excepția primei fraze. Folosește, în schimb, în repetate rânduri expresia „economie publică”. Și nici n-avea s-o mai folosească ca atare decât o singură dată, cu sensul de administrație, în scrierea în care analizează critic textul despre polisindie al abatelui de Saint-Pierre. Expresia mai apăruse o dată în 1615 la Antoine de Montchrestien, în *Traicté de l'économie politique*, doar în titlu însă, nu și în corpul scrierii, și puțin mai devreme la Louis Turquet de La Mayerne, în *La Monarchie aristodémocratique* (1611), și ea nu avea să intre în uz, nici în dicționare (vezi Bruno Bernardi, „Introduction”, p. 30). Rousseau pare astfel să recreeze termenul de la zero, însă, deși contribuie la această invenție semantică, o face oarecum accidental (așa cum avea să se întâmple și cu invenția semantică involuntară a lui Voltaire, „filosofia istoriei”).

Acesta e unul dintre motivele pentru care cei care doresc să înțeleagă cum s-au născut acest câmp epistemic și noile problematice ale economiei nu se pot concentra doar asupra textelor care folosesc explicit sintagma de economie politică. Vezi, pentru o operațiune în sens contrar, Marie-France Piguet, „*Œconomie/Économie (politique) dans le texte informatisé de l'Encyclopédie*”, *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie*, avril 2002, p. 31-32 și 123-137, și Christophe Salvat, „Les articles «Œconomie» et leurs désignants”, *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie*, octobre 2006, nr. 40-41, p. 107-126.

⁶ Robert Derathé, „Introduction”, in Jean-Jacques Rousseau, *Œuvres complètes*, vol. III, p. LXXII. Acest al doilea articol, apărut după moartea lui Boulanger, va

publica în 1765 un altul, „Œconomie politique”, al lui Nicolas Antoine Boulanger.

Până în urmă cu câteva decenii, importanța acestui text și cea a problematicilor economice pentru gândirea politică a lui Rousseau au fost ignorate. Parțial, din cauza reziduurilor teleologice din istoria gândirii economice, care își vede evoluția ca pe-o dezvoltare progresivă de adevăruri ireversibile, preferând să elimine din propria arhivă direcțiile neconforme cu concepțiile „științifice” moderne și să reclame retroactiv, în mod abuziv, de la mai vechile scrieri preocupate de chestiuni economice, o separare a economicului de politic. Din acest punct de vedere, textul lui Rousseau a fost privit multă vreme ca decuplat de tendințele economiei moderne și uitat în sertarul cu ciorne preștiințifice și încercări fără talent. Totodată, din perspectiva multor istorici ai gândirii politice, modul în care înfățișează el aici proprietatea, ca drept fundamental a cărui protecție reprezintă unul dintre scopurile principale ale organizării politice, contrastează perplexant, cel puțin la prima vedere, cu restul operei lui Rousseau. Această aparentă inconsistență a atras din partea mai multor generații de istorici ai filosofiei suspiciunea că autorul ar fi executat o operă la comandă, în care ideile sale idiosincratice s-ar fi regăsit prea puțin, atunci când nu s-a presupus chiar în mod eronat că *DEP* ar fi fost redactat înaintea formării ideilor centrale ale marilor sale opere politice și antropologice. În ambele situații, concluzia putea fi doar aceea că *DEP* n-ar fi fost o piesă veritabil rousseauistă, ci un exercițiu lipsit de originalitate pe o temă clasică, exercițiu ce merita să rămână în umbră.

trata însă mai curând despre chestiunea despotismului oriental, fiind dedicat într-o prea mică măsură problemelor economice în sensul lor modern.

Cu toate astea, examinarea manuscriselor originare a arătat recent⁷ că textul *DEP* se suprapune parțial cu cel al primei versiuni a *Contractului social*, versiune rămasă nepublicată în timpul vieții sale și cunoscută astăzi sub numele de *Manuscrisul de la Geneva*. Prin urmare, *DEP* aparține, în primul rând, cu drept deplin aceluși mare proiect de tinerețe rămas neîncheiat, dar din care a rezultat seria de opere politice ce începe cu *Discursul despre științe și arte*, continuă cu *Discursul despre originea inegalității*, *Scrisoarea către d'Alembert despre spectacole*, apoi cu *Contractul social* și cu *Emil*, dar și cu exercițiile legislative aplicate, cum e cel cunoscut sub numele de *Projet de constitution pour la Corse* (1765) și *Considérations sur le gouvernement de Pologne* (1772) – un proiect gigantic, pe care Rousseau îl botezase, după cum o mărturisește în *Confesiuni*, *Instituțiile politice*, și care trebuia să acopere, cu o ambiție comparabilă doar cu cea a *Spiritului legilor*, totul: principiile dreptului politic, dreptul pozitiv, dreptul internațional, cel al războiului și cuceririlor, comerțul ș.a.m.d.⁸

⁷ Pentru detalii și pentru o elucidare convingătoare a chestiunii cronologice, vezi Bruno Bernardi, „Introduction”.

⁸ „Dintre diversele scrieri pe care le aveam în lucru, cea la care meditam de cel mai mult timp, de care mă ocupam cu cea mai multă plăcere, la care voiam să lucrez toată viața și care trebuia, după părerea mea, să-mi pecetluiască faima, era aceea intitulată *Instituțiile politice*. Trecuseră treisprezece sau paisprezece ani de când îmi venise prima idee, pe când, aflându-mă la Veneția, avusesem câteva prilejuri de a observa cusururile acelei guvernări atât de mult lăudate. De atunci, ideile mele se dezvoltaseră mult prin studiul istoric al moralei. Văzusem că totul depindea în mod strâns de politică și că, în orice fel ar fi făcută ea, niciun popor nu poate fi decât ceea ce cârmuirea îl face să fie; astfel, această mare problemă a celei mai bune cârmuiri cu puțință mi se părea că se reduce la întrebarea: care este natura guvernului indicat a forma poporul cel mai virtuos, cel mai luminat, cel mai înțelept, cel mai bun, în sfârșit, spre a lua acest cuvânt în înțelesul lui cel mai înalt? Crezusem că această întrebare era strâns legată de o alta, chiar dacă era diferită, și anume: care este cârmuirea care, prin natura ei, se menține totdeauna cel mai aproape de lege? De aici, ce este legea? Și un lanț întreg de întrebări de asemenea

În al doilea rând, dacă *DEP* e contemporan cu formarea ideilor politice din *Contractul social* și dacă în cele două manuscrise figurează lungi pasaje aidoma, *DEP* conține totodată în formă embrionară viitoarea teorie a voinței generale. În ambele lor ciorne se regăsește aceeași problematică a unității corpului politic, esențială pentru a putea apoi face distincția și stabili ierarhia funcțională între suveran și guvern. Ambele angajează o critică similară a articolului „Droit naturel”, pe care-l publicase Diderot în *Enciclopedie*, precum și o deconstrucție în termeni similari a noțiunii de „gen uman”, adică umanitate, prin care Diderot declara sociabilitatea umană și instinctul social ca naturale și universale, dincolo de particularitățile culturii politice sau de obiceiuri – fragmente ce vor dispărea mai apoi din *Contractul social*. Amândouă vor face manifestă nu atât o ostilitate față de dreptul natural, cât o critică internă a lui, vizându-i incoerențele și construcțiile ficționale, utopice în sensul rău al termenului, care-l deturneză de la obiectivele politice generoase cu care Rousseau e, în ultimă instanță, solidar.⁹

1. *Discursul despre economia politică* între scrierile economice și politice ale lui Rousseau

DEP e o parte organică din constelația operelor care trebuiau să compună *Instituțiile politice*, iar modul în care se distinge de alte formulări rousseauiste ale chestiunii proprietății se datorează mai puțin unor incoerențe interne ale operei în ansamblul

însemnătate.” (Jean-Jacques Rousseau, *Confesiuni*, vol. 2, traducere și prefață de Pericle Martinescu, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 240-241.)

⁹ Vezi Veronica Lazăr, „Le *Discours sur l'économie politique* de Jean-Jacques Rousseau ou pourquoi toute économie est une l'économie politique”, *New Europe College Ștefan Odobleja Program Yearbook*, 2013-2014, p. 187-221.

său, cât decalajului asumat între mai multe planuri istorice și epistemice complementare în această operă.

Cel mai deconcertant ar putea fi decalajul între planul istoriei conjecturale din *Discursul despre originea inegalității* ori din *Eseul despre originea limbii* și planul proiectelor politice compensatoare și corectoare din acele texte cum sunt *Contractul social* ori *DEP*. La prima vedere, cele două seturi de texte spun lucruri diferite. Scrierile istorice încearcă să reconstituie în manieră ipotetică, prin trimeri la o bogată literatură etnografică și de istorie naturală, dar și cu o doză de incertitudine empirică asumată, ce anume trebuie să se fi petrecut pentru ca umanitatea să ajungă, din stadiul inițial, în care era o specie cvasianimală, iar indivizii umani erau pașnici, singuratici și autonomi, la stadiul societăților politice moderne, în care oamenii au devenit de nerecunoscut, au dezvoltat facultăți intelectuale și afective noi, emoții sociale, conștiință de sine, o conștiință a apartenenței la umanitate, raționalitate abstractă, dar și rafinate instituții ale dependenței și opresiunii, devenind ireversibil complecși, fiecare în parte și toți împreună, și dependenți unii de alții. În schimb, scrierile politice avansează programe pozitive de organizare statală pentru niște societăți deja cristalizate, aflate la capătul acestui proces reconstituit prin metode genealogic-conjecturale.

Discursul despre originea inegalității mai e totodată și o deconstrucție sistematică a pretenției că trăsăturile omului modern, valorile și structurile în care trăiește el ar mai fi într-un fel sau altul naturale. Dimpotrivă, ele sunt istorice, rezultate în urma unui proces în mare măsură accidental, deschis, care ar fi putut să se petreacă și altfel sau să nu se fi petrecut deloc¹⁰, dar

¹⁰ Ideea că procesul de socializare desfășurat în *longue durée* a speciei a fost marcat de contingente și hazarduri, iar nu de legi și esențe prestabilite ale devenirii omului, e una dintre cele mai importante idei ale lui Rousseau, dar, spre deosebire de restul gândirii sale istorice și antropologice, care a influențat în profunzime filozofia istoriei și istoriile naturale ale umanității

care a produs efecte atât de profunde, încât a făcut orice întoarcere la natură cu totul imposibilă. Ideea că s-ar putea reveni la o stare originară nu poate fi luată nicio clipă în serios.¹¹ Existența empirică a unei asemenea stări ipotetice nu e deloc certă, crede Rousseau, și ea ar putea fi cu atât mai puțin cunoscută și descrisă altfel decât în termeni negativi: o stare în care omul nu era nici rațional, nici gata să trăiască în familii monogame și să-și lase proprietățile moștenire urmașilor, nici motivat de interese materiale, nici pătruns de sentimente religioase sau de fiori estetici, nici format să accepte jugul legii și dezavantajele societății de clasă. Dacă e deja foarte dificilă și aproximativă ca exercițiu mental despuierea omului de trăsăturile lui sociale, ca proces real de desocializare ea ar fi perfect improbabilă.

Și totuși, consideră el, pe o idee nu foarte diferită se sprijină o bună parte din teoriile politice moderne care vor să racordeze la o natură umană ficțională nedreptățile și dezechilibrele societăților în care trăiesc: or dimpotrivă, între omul originar și omul social nu există nicio analogie, astfel că e inutilă și periculoasă legitimarea normelor politice prin invocarea unei naturi originare. Adepții diverselor forme de despotism sau cei care se resemnează cu inegalitatea ori cu dominația, punându-le în mod fatalist pe seama unei esențe a omului, nu fac decât să activeze fantasma omului natural în moduri perverse și cu efecte inhibitoare pentru libertate. Mizele *Discursului despre*

ale iluministilor scoțieni și germani, ea a rămas parțial neînțeleasă sau prost asimilată. Contemporanii vor prelua în diverse forme din *Discursul despre originea inegalității* ideea istoriei în etape, ideea eterogenității radicale a vârstelor omului, cea a naturii istorice a dreptului, inclusiv a proprietății, însă nu vor integra în aceeași măsură și dimensiunea de hazard radical și de plasticitate a omului ca specie – care e, pentru Rousseau, piatra unghiulară a criticii societăților politice moderne.

¹¹ După cum o atestă corespondența lui cu Charles Bordes, precum și alte scrieri care-i trădează îngrijorarea că ar putea fi înțeles ca un primitivist de acest tip, dar și textul însuși al *Discursului despre inegalitate*, în care se delimitează explicit de o asemenea poziție.